



Stockholm – den allt högre staden?

Maria Hamberg

”Till syvende och sist är det dock vi som genom att dragas med av höghuspsykosen bär det moraliska ansvaret för att höghusbyggandet har fått en sådan spridning i landet. Kanske har vi t o m funnit ett nöje i att leka med den nya leksaken, höghuset. När inte vår fantasi räckt till för att skapa miljöer av våra mer traditionella hustyper har vi gripit till höghuset, accenten, pricken över iet. Utan att riktigt göra klart för oss vilka mänskliga, ekonomiska och estetiska värden vi lekt med. Kanske har vi också varit rädda för att inte vara tillräckligt moderna”

Nils Sterner, Chefsarkitekt på Stockholms fastighetskontor, 1958

Kandidatarbete vid institutionen för stad och land, SLU Uppsala

Kandidatarbete vid institutionen för stad och land i Uppsala,

LA- avdelningen

EX0529 Kandidatarbete i landskapsarkitektur, 2010, 15hp på landskapsarkitekturprogrammet

© Maria Hamberg

Titel: Stockholm – den allt högre staden?

Titel in English: Stockholm – a city going upwards?

Nyckelord: Uthållig samhällsbyggnad, kulturhistoria, kulturmiljö, Stockholm, höga hus, skyskrapor, siluett, stadsbild, förtätning

Handledare: Christer Bengs, institutionen för stad och land

Examinator: Rolf Johansson, institutionen för stad och land

Online publication of this work: <http://epsilon.slu.se/>

1. Introduktion

Någonting händer i Stockholm, någonting strävar uppåt. Staden som tidigare utvidgat sig genom nya förorter och nya kollektivtrafiknät har bytt riktning. Det är inte längre de horisontella spåren som sträcker sig ut från stadskärnan som visar vägen för expanderingen. Det är en ny längtan efter vertikala riktningar där staden förtätas på höjden. Stockholm har tagit sikte mot himlen.

Den stad jag föddes och växte upp i håller sakta på att förändras, detta är något jag är säker på. Det är också en naturlig del av en stads liv, en stad ska förändras liksom dess invånare. Men denna förändring sker smygande och i skuggan av de stora byggnadsprojekten och debatterna utan att vidare undersökas eller planeras. Den är likväl full av konsekvenser. För faktumet är att den nya tidens årsringar i Stockholm inte byggs utåt med nya stadsdelar, utan på höjden. Staden blir hela tiden, lite högre. (<http://www.dn.se/sthlm/stockholms-city-vaxer-upp-1.794181>)

Denna utveckling av staden har jag valt att undersöka i min uppsats, den allt högre staden Stockholm och dess konsekvenser. För hur har Stockholms höjduveckling sett ut? Varför bygger man högt? Och vad kan de ge för effekter på vår huvudstad? Dessa är frågor som inte bara rör planerare, politiker och arkitekter utan alla de boende, besökare och brukare som tillsammans skapar den levande organism staden är. Desto viktigare är det därför att göra oss alla medvetna om Stockholms nya riktning och hur denna nya byggnadstrend kan komma att påverka oss och vår stad.

1.1 Syfte

Syftet med denna uppsats är att undersöka anledningar till varför man generellt tycks bygga allt högre hus i huvudstäder och vad det leder till för konsekvenser. Jag vill vända blicken mot Stockholm och se hur det ser ut där, blir vår huvudstad allt högre? Vad får det i så fall för effekter på stadens hållbara samhällsbyggnad om man ser till sociala, ekonomiska, och estetiska värden? Vad får den höga staden Stockholm för konsekvenser och vad händer i framtiden?

Denna uppsats är till för att skänka ytterligare ljus åt Stockholms ökade höjd, ett rätt sällan diskuterat ämne inom vår landskapsarkitekturutbildning. Jag vill uppmärksamma denna pågående process i Stockholm och lyfta fram att vår roll som planerare av stadens miljöer sträcker sig längre upp än gatuplanet.

1.2 Begreppspreciseringar

Några begrepp kommer flitigt att användas i detta arbete och en definiering av dessa är därför välbehövlig. Preciseringarna är helt mina egna valda förklaringar.

Stockholm betyder i denna uppsats Stockholms stad innanför tullarna om inget annat anges och själva begreppet "stad" syftar på den bebyggelsestruktur som där i dagsläget råder.

Med att bygga högt eller hög stad, som genomgående nämns, betyder att bygga högre än den vanliga nivån för bostadshus i innerstaden som ligger på 4-5 våningar.

Med uthållig samhällsbyggnad menas ett sätt att planera en stad så att den blir ekonomiskt, estetiskt, ekologiskt och socialt hållbar. Det vill säga att den inte belastar jordens resurser men ändå är ekonomiskt stabil och har fysiskt och psykiskt välmående invånare. En hållbar stad är en del av en uthållig samhällsbyggnad varav dessa begrepp varvas med varandra.

1.3 Avgränsningar

Detta projektarbete är genomfört i kursen Projekt i landskapsarkitektur och omfattar 15 högskolepoäng. Den tidsmässiga avgränsningen har därmed varit bunden till kursens omfång och tidschema. Det egna arbetets tidsåtgång har varit sju veckor.

Då ämnet är stort och mångfacetterat har en begränsning av ämnesvalet gjorts. Jag har valt att fokusera på konsekvenser av byggandet av högre hus och hur det kan påverka en stads uthålliga samhällsbyggnad. Genom att välja staden Stockholm har jag också gjort en fysisk avgränsning och också undersökt hur Stockholms historia sett ut gällande höghusbyggande.

Jag har valt att avgränsa mina metoder till litteratur- och artikelstudier samt samtal då det är genom dessa sätt jag har uppskattat att hitta det bästa underlaget för mitt arbete.

2. Metod

Nedan följer en presentation av de metoder jag använt för att undersöka mina frågor i detta projektarbete.

2.1 Litteraturundersökning

Underlaget till denna uppsats ligger till största del i litteraturstudier av böcker, artiklar, avhandlingar, rapporter och examensarbeten. Jag har valt detta då jag där förmodar att hitta den lämpligaste och mest tillförlitliga informationen. Inom tidsramen var även detta ett lämpligt tillvägagångssätt.

Jag har sökt olika former av litteratur för att besvara mina frågeställningar och få en övergripande bild av mitt ämnesområde. Litteratur inom olika aspekter av hållbar stadsbyggnad och planering, samt teorier och undersökningar av dessa har letats som grund för min undersökning.

Litteratur gällande Stockholms stadsbyggnadshistoria har även sökts för att få en historisk bakgrund och se utvecklingen i stadens byggnadstradition.

All litteratur har sökts via Stockholms stadsbibliotek, KTH:s bibliotek samt SLU:s bibliotek, detta främst via deras internetkataloger. Vid dessa katalogsökningar har jag då använt sökord som: *Höga, hus, bygga, skyskrapa, fysisk planering, Stockholm, stadsplanering, hållbar stad, stadsutveckling, samhällsbyggnad, stadsbyggnad, historia, utveckling, tradition, kulturhistoria, siluett, arkitektur* och *landskapsarkitektur*. Jag har valt att använda dessa ord då de i delar berör mitt ämne och tillsammans täcker in mitt ämnesområdes vidd. Dessa ord har även använts i olika kompositioner och tempusböjning för att få en större träffsäkerhet och ett större omfång. Ordens engelska översättningar har även de använts som sökord. Vidare har den funna litteraturens egna referenser använts för ytterligare letande av litteratur.

För att finna tidigare arbeten inom liknande ämnen har examens- och kandidatarbeten sökts via Epsilon, system för publicering av doktors- och licentiatavhandlingar vid SLU. Samma sökord och tillvägagångssätt har då använts som vid övrig litteratursökning.

För att ta del av de uppdaterade diskussionerna inom ämnet och se hur mycket detta faktiskt diskuteras i media valde jag även att söka tidningsartiklar som underlag. Jag valde då de två största morgontidningarna i Stockholm, DN och SvD, samt de två största kvällstidningarna, Aftonbladet och Expressen. Jag sökte artiklarna via dessa tidningars egna artikelsökningar och använde samma sökord som vid tidigare litteratursökning med undantag att sökningen endast gjordes på svenska.

Jag upphörde att leta ny litteratur när jag märkte att jag kommit till en nivå där ytterligare sökningar och rådgivning endast ledde mig tillbaka till redan funnen litteratur. Jag började då istället att gå igenom och värdera denna funna litteraturens relevans och kvalitet, här skedde en stor rensning. Artiklarna valdes främst ut för deras närliggande i tid, jag ville här ha uppdaterade källor.

Efter råd från min handledare, Christer Bengs, införskaffade jag också Johan Rådberg rapport *Doktrin och täthet i svenskt stadsbyggande 1875-1975*. Denna kom att bli en mycket viktig del av mitt litterära underlag. Även *Den stora stadsomvandlingen* av Bengt Johansson användes efter handledarens rådgörning.

2.2 Samtal

För att få ytterligare information till mitt arbete ville jag även kontakta insatta personer i ämnet. Detta för att få svar på frågor som jag inte funnit i litteraturen samt för att få en förstahandskälla. Personen jag valde ut att

kontakta var Per G Berg, professor i uthållig samhällsbyggnad vid SLU. Per Berg valde jag att kontakta då jag tidigare haft honom som föreläsare och jag visste att han hade stor kunskap i ämnet uthållig samhällsbyggnad. Han var en person som skulle kunna ge mig information men även vägledning i mitt arbete. Vi hade ett planerat personligt samtal.

3. Resultat

I denna del, redogörs först för Stockholms historiska höjnutveckling. Detta för att få en historisk bakgrund och klargöra mitt antagande att staden ökar i höjd faktiskt stämmer. Aspekter på varför man bygger högt kommer sedan att förklaras och efter det också konsekvenser jag funnit av detta. Jag har även valt att i enskilda delar ta upp de kulturhistoriska värdena samt Stockholmssiluett.

3.1 Blir Stockholm allt högre?

Innan man börjar diskutera hur höga hus kan tänkas påverka Stockholm bör frågan besvaras om staden faktiskt ökar i höjd. Att Stockholm inte har samma höjd som när den under tidigt 1000-tal växte fram kan ju ses som en självklarhet men hur har dess utveckling egentligen sett ut? När började staden på allvar öka i höjd? Nedan följer en sammanfattning av Stockholms höjnutveckling utifrån Tomas Halls bok *Huvudstad i omvandling: Stockholms planering och utbyggnad under 700 år* (1999) samt Johan Rådbergs doktorsavhandling *Doktrin och täthet i svenskt stadsbyggande 1875-1975* (1988).

Stockholms tidiga utveckling

Stockholm omnämns första gången som stad 1252 i ett dokument av Birger Jarl och redan under denna tidiga tid fanns den tekniska möjligheten att bygga högre byggnader. Denna dyra konstruktionskonst var dock endast något som förunnades symboliskt eller strategiskt viktiga byggnader såsom kyrkor, slott, fästningar eller kastell. Tornet Tre kronor, som var en del av gamla Stockholmsslott, bar den för Sverige kommande heraldiska symbolen och uppmätte exempelvis den för denna tid mycket respektabla höjden på 25 meter. Att vanliga boende- och verkstadshus sällan byggdes högre än en till två våningar beror helt på den låga befolkningsmängden i staden. Det fanns aldrig någon brist på mark så dyrare konstruktioner var därmed heller aldrig nödvändiga.

De kommande århundradena kom stadens centrala delar att sakta öka i höjd till följd av bättre byggnadsteknik då stenhuset sakta ersatte trähusen och Stockholm blev ett viktigt handelscentrum. Någon större höjd var dock aldrig att tala om och fyrvåningshuset blev för den välbärgade massan en standard som skulle komma att stanna under lång tid.

1800-talet

Vid mitten av 1800-talet hade Stockholm en befolkning på 90 000 invånare och det var först nu som staden började kräva mer utrymme än vad de stora stadsplanerna, som gjordes på 1600-talet, hade gett rum för. Den enda bebyggelse som man emellertid kunde kalla stad var den stenhusbebyggda struktur som fanns på Gamla stan, södra Norrmalm samt norra Södermalm, här var husen i tre till fyra våningar. Övrig bebyggelse på malmarna var till största del enkla envåningsträhus.

Under århundradet blev det dock allt vanligare att de nya husen som byggdes hade högre våningsantal och att det på de låga befintliga husen ofta lades till en våning vid om- och tillbyggnad. En ny byggnadsordning utfärdades år 1842 som reglerade byggandet. Denna begränsade hushöjden på smala gator till max fyra våningar för att bevara ljus och luft i stenstaden. Här kan man även urskilja början till modernismens tankesätt i Sverige. År 1874 reviderades den gamla byggnadsstadgan och en ny antogs. Här angavs att nya stadsdelar som byggdes skulle göras så med en gatubredd på 18 meter, en bredd som var anpassad för att kunna bygga femvåningshuset. Staden fick följaktligen en ny höjd som standard.

Trädgårdsstaden

Under åren 1905-1930 rådde i Sverige, och således i Stockholm, trädgårdsstadens ideal. Denna förespråkade en blandad bebyggelse av villor, radhus och mindre flerfamiljshus, det hela i en planerad helhet och med tillhörande egnahemsträdgård till bebyggelsen. Här avstannade ytterstadens höjnutveckling och nybyggena gick tillbaka till tvåvåningsstaden. Innerstadens utveckling såg dock annorlunda ut, här förtätades de förr glesa malmarna på höjden och fyra våningsstenstaden kom att ersätta träkåkarna.

Medelantal våningar i bostadshus enligt 1868 års bostadsräkning

Nicolai	4.0	Johannes	2.0	Kungsholms	1.8
Klara	2.9	Maria	2.0	Ladugårdslands	2.1
Jakobs	3.0	Katarina	1.7	Adolf Fredriks	2.0

Medelantal våningar i bostadshus enligt 1930 års bostadsräkning

Storkyrkan	4.0	Matteus	5.2	Oscar	3.5
Klara	4.5	Jakob	4.7	Katarina	3.9
Kungsholms	4.5	Johannes	4.6	Sofia	3.4
Sankt Göran	3.9	Engelbrekt	3.8	Maria	3.7
Adolf Fredrik	4.6	Hedvig Eleonora	4.6	Högalid	3.8
Gustav Vasa	4.8				
		Inre staden		4.2	

Innerstadens våningsantal genomgick en kraftig ökning under början av 1900-talet. Namnen är Stockholms olika kyrkoförsamlingar, det sätt man förr delade in staden på. (Tabell ur: Rådberg, J. (1988) s. 150)

Funktionalismen

Som ett uppbrott mot den täta stenstaden kom på sent 1920-tal funktionalismens idéer inom byggandet. Här skulle det vara sol, luft och ljus och höghuset skulle på allvar få ett genombrott. Tekniken gjorde massproducering möjlig och nya maskiner skapade möjligheten att bygga på höjden. Även om tankar fanns att ersätta den täta innerstaden med glesa 10-12 vånings lamellhus där balkonger, terrasser och stora fönster skulle skänka invånarna hälsa var detta till slut endast något som genomfördes i nybyggande av närförorter. Kungstornen (se exempel <http://www.kungstornen.se/om.asp>) blev för innerstaden en höjddaccent men för bostadshus stod den gamla höjdskalet fast.

Höghusens inträde

I och med den nya byggstadgan 1931 försvann våningsregleringen och öppnade därmed upp för byggandet av höghus. Istället förklarades att "byggnader icke må uppföras till större höjd eller till större omfång i förhållande till tomten än som betingas av stadens allmänna utveckling och verkliga behov" (SFS Byggstadga 1931:364) Höjden blev nu en politisk tolkningsfråga.

Det stora genombrottet för det höga bostadshuset kom dock inte förrän byggandet av Vällingby centrum år 1954 som då blev en stor succé. Andra förortsbyggen kom att följa i dess spår och att bygga höga punkthus och på så sätt skapa ett tätt lokalt centrum med naturligt befolkningsunderlag för handel blev för Sverige en ny trend. Punkthuset var dessutom lätt att få in i Stockholmslandskapets bergiga höjder där man förr varit tvungen att spränga, detta passade väl in i tidens funktionalistiska tänkande och Stockholmsstilen (Sandberg, A. 1988, s. 29).

Innanför tullarna skedde under denna tid en omvälvande förändring och cityombyggnaden gav Stockholm ett nytt ansikte utåt. De kontorshus som här inrättades hade en markant högre höjd än den gamla bebyggelsen och kronan på verket blev hötorgsskraporna. Även skatteskrapan på södermalm vittnar om samma idéideal. Dessa skrapor blev en symbol för en ny tid, en ny höjd och Stockholms politikernas storstadsambitioner.



I och med hötorgsskraporna fick Stockholms city på allvar en ny höjd och något som konkurrerade med dem

ensamt siluettskapande kyrktornen.

(Bild ur: Westerlund Bjurström, K. (2005, s. 217)

Miljonprogrammet

Att bygga bort bostadsbristen var grunden till miljonprogrammet som gick ut på att bygga 1 miljon nya lägenheter under åren 1965-1975. Detta ledde till en ny typ av byggande i förorterna, en kombination av höghusen tillsammans med innerstadens täthet. De tidigare stora friytorna kring de höga husen försvann och områdena blev höga, täta med högt exploateringsantal som följd. Även i innerstaden byggdes husen tätt och där i 5-7 våningar.

I närtid

Stockholm har under sin utveckling hela tiden sakta ökat i höjd, men någon dramatisk förändring har under 80- eller 90-talen aldrig skett. Stadens standard har hela tiden legat på 4-5 våningar. Enstaka byggnader har som accenter fått sticka ut i innerstaden, dessa har då oftast varit hotell eller kontorsbyggnader. Byggnaden Haglunds pinne på Södermalm är dock ett undantag med sitt 24-våningsbostadshus, ett hus som från början var tänkt att ha 40 våningar (se exempel <http://www.emporis.com/application/?nav=building&lng=3&id=soedertorn-stockholm-sweden>). Detta kan ses som ett tecken på att Stockholm varit försiktig med sin höjd och den ökade höjdutveckling som varit under 00-talet har också skett mycket gradvis. Staden har dock inte bara ökat i höjd genom nybyggen utan också genom tillägg av våningar på redan befintliga hus, en tendens som allt mer ökat.

Planer på flertalet skyskrapor har lagts fram och dessa skrapor är inte längre endast kontorsbyggnader. De höga bostadshusen i innerstaden och dess direkta närhet är nu ett faktum.

Även om Stockholm alltid har sett till de större huvudstäderna i världen och velat kräva sin plats som storstad har nu på de senaste åren en spärr släppt. Oron och försiktigheten att låta staden växa på höjden har försvunnit allt mer och de nya byggprojekt som planeras idag talar tvärt om mycket positivt om byggandet av högre hus. Stockholm går onekligen emot en högre höjd.

3.2 Varför bygga högt?

Anledningar till varför man bygger höga hus brukar oftast nämnas vara de ekonomiska och i detta ligger en stor sanning, men det finns även planeringsmässiga orsaker.

Utbud och efterfrågan

Markpriset är i grunden beroende på hur högt man får bygga på tomten och också hur värt det är. Desto högre markpris ju mera tjänar man på ytterligare våningar. Även efterfrågan på lokaler på platsen är kopplat till

markpriset, med ökad efterfrågan ökar markpriset. Ett högre markpris gör det mer lönsamt att öka antalet våningar för att få in en större vinst och för att svara på efterfrågan (Andersson, R. 1999, s. 62). En enskild markägare kan dessutom tjäna än mer på att bygga högt om bebyggelsen runt om är låg, utsiktqualitén höjder då lokalernas värde.

Ett utbud och efterfrågan samband finns även när det gäller serviceutbudet berättar Per Berg¹. Genom att bygga högt så bildas en stor befolkningstäthet och samtidigt underlag för butiker och service. Dessa kan i sin tur sedan vara en höjande faktor för områdets övriga markvärden. Med närhet till ett större serviceutbud minskar även horisontella transporter av människor och då minskar också användandet av resurser såsom bensin.

Bespara mark

En tanke att spara mark, som då också är ekonomiskt värdefull, finns även som motiv. En högre stad är en tätare stad som då minskar utnyttjandet av omgivande mark som exempelvis kan vara värdefull för odling eller ha viktiga ekologiska egenskaper.

Idén att genom höga hus skapa mer friyta runt husen och på så sätt få in mer luft och ljus är en vanlig anledning vid höghusbygge men är ingen drivkraft i innerstaden som ju oavsett höjd är byggd i tät kvartersstruktur (Rådberg, J. 1988, s. 18).

Estetiskt

En rent ideologisk anledning kan också ses till varför man vill eller bör bygga en hög stad. Tanken om stadens estetiska utformning har varierat genom tiderna och det har alltid funnits de i debatten som velat bygga Stockholm med skyskrapestäder som förebild. Arkitekten Gert Wingårdh sägs i en artikel i DN den 18 maj 2006 exempelvis vilja "Manhattanfiera Stockholm med många skyskrapor".

Höghus har dessutom ofta förknippats med en viss modernitet och en strävan att som huvudstad leva upp till den, i stora delar av världen, klassiska höga stadsbilden finns även i Sverige. Precis som borgarrådet Johan Garpe inför norrmalmsregleringen år 1962 kallade Stockholm city för "ett Sveriges skyltfönster" (Hall, T. 1999, s. 127) är den tanken lika levande idag och huvudstaden är utåt den som ska sätta Sverige på kartan, då självklart också genom sin arkitektur

¹ Per Berg, professor i uthållig samhällsbyggnad, Samtal 27.4.2010

3.3 Vad händer med staden när man bygger högt?

En ökad täthet

Då ingen större friyta skapas mellan husen vid byggen av högre hus än vad som är vanligt i innerstaden, blir det mer boende på en mindre yta, detta bildar då en högre befolkningstäthet. De senaste decennierna har husen dessutom byggts bredare, det gamla värdet på 11 meter har nu bytts ut mot 13-15 meter. Detta för att ge rum för ytterligare och större lägenheter men i och med detta försvinner också genomgångslägenheter och ljusinsläppet minskar i bostäderna. De nya hus som nu kommer till är både höga och breda, det vill säga exploateringsgraden ökar.

När man talar om förtätning så är det ofta i negativa termer men begreppet i sig är egentligen neutralt, det är sättet som man förtätar på som blir negativt. En stad ska innehålla torg, parker och andra uppehållsytor lika mycket som hus för att den ska vara socialt hållbar, men med högre hus ökar antalet människor medan de öppna ytorna är oförändrade, vi får på så sätt en negativ förtätning.²

En högre andel människor på mindre yta genererar en större användning av de friytor som finns. Torg och parker som från början var planerade för ett visst nyttjande kan nu komma slitas till en högre grad än de var byggda för. För parker och grönområden är detta extra påtagligt, då det ofta är miljöer i ekologisk balans som är särskilt känsliga för slitage. Stadens gröna andningshål, som både är viktiga för folkhälsan och den ekologiska mångfalden i staden, kan då komma skadas, vilket är svårt att reparera (Boverket. 2007, ss. 19-21).

Även kollektivtrafiken får ökad belastning vid ökat invånarantal. Trängsel och trafikproblem kan då uppstå på en kort tid, medan utbyggandet av spår och busslinjer är i behov av en längre tidsplanering.

Markvärde

Värdet på obebyggd mark är som tidigare nämnt beroende på efterfrågan och möjlig framtida avkastning. Dock har de kringliggande byggnaderna också en inverkan på priset. Är marken omgiven av höga hus kommer dess pris att stiga då det hos köparna kommer att finnas en förväntan att även de ska kunna uppföra en hög byggnad. Att sätta restriktioner för bygghöjd på mark kan i redan exploaterade områden därför hindras av markpriserna och den spekulation som där finns (Rådberg, J. 1988, ss. 64-65). Höga byggnader kan således generera fler, en utveckling som kan vara svår att stoppa. Dock kan närliggande höga hus också sänka värdet på marken, om man på grund av de andra byggnadernas fönster- och balkongutsikt inte kan bygga lika högt själv. Höga hus i området kan dessutom dra ner den egna tänkta byggnadens utsikt och kvalitén på dess närmiljö. Staden förlorar på så sätt i helhet i markvärde medan den enskilda byggherren som uppfört det höga huset är den som gör vinsten.

² Per Berg, professor i uthållig samhällsbyggnad, Samtal 27.4.2010

Påverkan på det sociala

Höga bostadshus har en stark påverkan på det sociala livet i staden. Stadsbyggnadsdirektören Ingela Lindh sade i en artikel i DN den 18 februari år 2007 att " För 30 år sedan fanns det en debatt som utgick från en mamma högst upp i ett höghus och ett litet barn nere på gården. Man ska nog inte glömma den sortens diskussioner". Detta är mycket sant, då varje våning på ett hus minskar kontakten med gatan och bostadsgården. Per Berg³ förklarar att 4 våningar är den gräns för vilken man känner en koppling till gården samt våningarna under och det sociala livet som där är. Därefter blir höjden för stor. Boende på våningar över detta får därmed en annan socialt karaktär. Per Berg pekar på att den sociala kontakten grannar emellan här inte sker mellan våningar utan inom olika våningsplan, de människor som bor under eller över en själv sker inget större utbyte med. Stora balkonger, uppehållsrum i våningsplanen och att nyttja taket som gård och allmän yta är dock sätt att skapa social samhörighet i byggnaden. Speciellt taken är en stor möjlighet och kan användas både som torg och park i kompensation för brist på friytor på marknivån. Det faktum, att de nedre boende som använder den vanliga bostadsgården kan uppfatta sig vara mycket uttittade och utsatta av det höga husets många fönster och på så sätt vara mindre villiga att nyttja den, är dock svårt att komma ifrån.

En stor efterfrågan på boende innanför tullarna finns ju likväl, det har jag själv fått erfara, och med byggande av högre bostadshus kan detta besvaras bättre. Efterfrågan på centralt belägna bostäder är trots allt en stor anledning till de ökade höjderna och människor vill onekligen leva i staden och kan tänka sig välja bort vissa element för att få en del av stadslivet.

Det ökade antalet av människor öppnar upp för fler möten och det sociala liv och samspel som finns i den täta staden går inte att förneka, detta är något som många också söker. Med en stor bostadsbrist i Stockholm, speciellt för unga, är alla bostäder positiva inslag.

³ Per Berg, professor i uthållig samhällsbyggnad, Samtal 27.4.2010

Abiotiska faktorer

Höga hus ger naturligt en större skuggvinkel då det är en högre husmassa som skymmer solen. Detta kan resultera i mörkare innergårdar och gatumiljöer som i sin tur kan ha en negativ effekt på livet på gatuplanet. Solstudier görs alltid vid byggnationer och desto viktigare är dessa ju högre höjd den planerade byggnaden ska ha då ljusutnyttjande är mycket viktigt med nordens mörka vinterhalvår.

En annan klimatfaktor som bildas av höga hus är starka vindar. Dessa uppstår när höga hus står bredvid varandra och ökar även de med höjden på byggnaden. Stockholm har hittills varit förskonat detta problem i större utsträckning men kan i framtiden vara en faktor att ta med i planeringen (se exempel: http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/tors-torn-forstor-stockholms-stadsbild_4337013.svd).

3.4 Uthållig samhällsbyggnad, vad är det?

När städer planeras talas det ofta om att planera för en uthållig samhällsbyggnad. På vår utbildning talar man då ofta ur ekologiska synvinklar i aspekter som närodlat, minskade transporter och biologisk mångfald och diversitet i staden men begreppet är bredare än så. Ekonomisk stabilitet, fungerande marknader och likaså socialt berikande miljöer är lika viktiga faktorer för en hållbar stad. Den estetiska faktorn är absolut inte heller att underskatta då den starkt påverkar det sociala livet och även kan berika den ekonomiska tillväxten. Ian Thompson talar i *Ecology, Community and Delight* (2006) om Tri-valent design, han menar att arkitekter måste planera miljöer där ekologiska, sociala och estetiska värden tas hänsyn till och fungerar tillsammans. Först då uppnår man god planering och design. Dessa faktorer tillsammans med ekonomin måste vara med i planeringen även vid den större stadsskalan för att kunna skapa en hållbar stad. Även om man kan särskilja de olika aspekterna på pappret är dessa direkt eller indirekt påverkande på varandra och på så sätt integrerade (Berg, P. 2010, s. 23). För att kunna skapa en hållbar stad måste alla delar tas hänsyn till.

3.5 Staden som kulturmiljö

En del i uthålligt samhällsbyggande som kanske inte tänks på är de kulturhistoriska värdena. Anledningen till att jag tar upp detta är att dessa värden kan komma att hotas vid förtätande byggen. När höghusbyggande sker förändras ofta den gamla stadsstrukturen, något som är av än större historisk betydelse än enstaka byggnader. Detta påverkar staden både ekonomiskt genom påverkan på turism, men också estetiskt och därigenom socialt då staden skönhetsvärden och historiskt viktiga miljöer riskerar påverkas.

Kulturhistoriska miljöer är en del av människors vardagsmiljö och de är viktiga för identitetsskapandet. Detta gäller inte endast de gamla tidsskildrande miljöerna. Bengt Johansson tar i *Den stora stadsomvandlingen* (1997) upp detta och pekar på det viktiga samband

människor har med sin stad. Han menar att den miljö som funnits när vi växt upp eller kommit till under olika delar av våra liv kopplas ihop med oss själva och ger en tillhörandekänsla. Den fysiska miljön representerar minnen, traditioner och levnadssätt och inrymmer värden för människor som inte är synliga men likväl viktiga för vårt välbefinnande. Speciellt för äldre människor och mindre barn är det viktigt med en igenkännande miljö då denna skänker en stor trygghetskänsla. Vidare skriver han också att det är av betydelse att genom kulturhistoria kunna se skillnader mellan områden och stadsdelar och den historia och händelser dessa genomgått. Detta gör att vi identifierar oss mer med platserna vi bor och lever på och känner en större tillhörighet, vilket i sin tur gör att vi vill värna mer om dem.

Kulturhistoriska miljöer berättar om en stads och dess lands utveckling och har ofta stora symboliska värden. Dessa värden talar Klas Ramberg om i antologin *Planeringens utmaningar och tillämpningar* (2005) där han menar att dessa kan variera i stor grad beroende på människors ålder, värderingar och tidsandan de lever i. Lisbeth Söderqvist skriver i samma bok att en omvärdering håller på att ske. Vi har gått från "monument till miljö" (s. 105) och bevarar inte längre bara sådant som anses ha konstnärliga kvaliteter, som slott och kyrkor, utan också livsmiljöer såsom industrier, centrumanläggningar och koloniområden. Stadens struktur i sig är dock svår att direkt peka ut som ett speciellt område och det kan därmed också vara svårt att påvisa förändringar i dess kulturmiljö. I en hållbar stad måste en kompetens finnas i hanteringen av stadsmiljön, för dess kulturmiljö är det som ger den dess identitet och särart och därigenom stabilitet (Johansson, B. 1997, s. 139).

3.6 Stockholms siluett och varumärke

Stockholms nya årsringar byggs nu på höjden och staden ökar då sakta i höjd. Men med planerade skyskrapor i innerstaden sker även en snabb förändring, något som påverkar Stockholms siluett. Stadens siluett och stadsbild är också dess varumärke, det är genom denna som människor både innan och utanför Sverige känner igen staden. Denna siluett har alltid präglats av att dess högsta punkter har varit stadens kyrktorn. Då dessa torns byggdes var detta en självklarhet då religionen var stark och tornen symboliserade den kristna makten och gudstron. Även om dess symboliska makt inte finns kvar idag anser många att kyrktornen är estetiskt tilltalande och en viktig del av vår kulturhistoria.

Emelie Eriksson och Kristina Franzén konstaterar i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 46 (2004) att dessa torns plats i stadssiluetten håller på att förändras. Nya arkitektoniska ideal bildas i och med stadens expansion och kanske även med landets ökade sekularisering. De höga byggnader som nu allt mer tar över och skapar siluetten är kontors- och företagsbyggnader. Detta talar om ett nytt synsätt och markerar vad som i vår tid är dominerande för stadsplaneringen.

Kerstin Westerlund Bjurström varnar i både *Stockholm Turiststaden* (2008) och i artiklar i DN för förändringar på stadsbilden. Denna menar de 01är en underskattad konkurrensfördel. Stockholms säregna identitet och siluett är för många turister den främsta sevärdheten och den som särskiljer Stockholm bland andra europeiska huvudstäder. Genom denna marknadsför staden sig och skapar sin *image*, något som är extremt viktigt både när det gäller att dra till sig turister, som är en stor

samhällsinkomst, men även locka till nya företagsetableringar och investeringar (Stahre, U. 2007, s. 63). Siluetten är det som sätter stadens identitet på kartan men betyder detta då att den aldrig får förändras? Bjurström tar upp frågan "skall inte vår tid få ha sina spår", och uttrycker att den självklart bör ha det men att man inte ska söka en Bilbaoeffekt (se exempel <http://www.arkitekt.se/arkitekten/0510>) och sätta in "spektakulära byggnader i miljöer som redan är av världsklass". I strävan att försöka vara moderna kan vi riskera förstöra stadsbilden snarare än att förfinas den. Den stadsbild vi idag har måste vi värna om då den inte går att bygga tillbaka och det är där rädslan bör ligga menar hon. Inte att Stockholm blir för bevarat och gammaldags, utan att vi bygger bort vårt främsta varumärke och bara blir en av alla storstäder i Europa. Symbolen för Stockholm, stadshuset med tre kronor håller redan på att få konkurrens av höga planerade projekt i västra city. Den ståtliga bild av Stockholmssymbolen är möjligen på väg att försvinna.



De nya byggnader som planeras att ha 16 våningar och vara två tredjedelar av kranens höjd. En konkurrens om stadsbilden kommer att uppstå.

(Bild ur: Westerlund Bjurström, K. (2005, s. 215)

4. Diskussion

När jag började detta arbete antog jag att resultatet skulle visa att Stockholm ökat i höjd. Detta har också bekräftats. Vad jag dock inte hade väntat mig var hur lite reglerad den senaste tidens höjdtutveckling varit. Dagens våningspåläggande har konstigt nog klarat sig utan de stora diskussionerna. Frågan om enskilda skyskrapor och stora projekt som exempelvis Slussen har tagit uppmärksamheten ifrån den smygande förtätningen. Frågan om vad som faktiskt händer med huvudstaden, med en ökad befolkning på samma yta, verkar ha glömts bort eller förträngts. Istället vill man besvara efterfrågan på bostäder och den ekonomiska vinst som där går att göra.

Bör man ändå inte öka utbudet på centralt belägna bostäder? Människor är uppenbarligen villiga att offra vissa kvaliteter i sitt boende och i sin närmiljö för att få bo centralt. Problemet som uppstår är ju emellertid att en hel stads kvaliteter kan sänkas, något som påverkar alla nyttjare av staden och inte bara de som valt att bosätta sig innanför tullarna. Överbelastning på kollektivtrafiken, oersonligt hårt slit på offentliga platser och skuggigare stadsmiljöer är några av effekterna av höghusbyggande som enskilda boende inte själva kan säga ja till. På samma sätt kan inte den enskilde markägaren själv bestämma att denna ska uppföra en hög byggnad och tjäna på detta och så riskera dra ner värdet på kvarteren omkring. En övergripande planering även för Stockholms höjd måste finnas då det är hela staden som kommer att få ta konsekvenserna och inte endast enskilda boende eller markägare.

4.1 Siluetten – bevara eller förnya

Stockholm har onekligen en unik siluett och stadsbild med sitt stadshus, kaknästorn, glob och kyrkor på öar omgärdade av vatten. Denna siluett är förutom kyrkorna inte nödvändigtvis historisk. Accentbyggnaderna har kommit till under olika årtionden och speglar stadens utveckling. Att även vår tid ska få sätta sina spår är inget konstigt, men med tidens planer på flertalet skyskrapor är det förståeligt att debatten på riktigt blossat upp. Det är möjligt att det är nu vi bör välja om vi vill ha den välkända Stockholmssiluetten eller om vi vill modernisera vårt centrum med höga byggnader och skyskrapor. För det är det som anses modernt, skyskrapor. Kanske för att flertalet utländska storstäder har dessa, kanske för att Turning torso i Malmö blev en succé, kanske för att det har varit ett ideal för en storstad sedan USA:s städer först byggde dem. En rädsla finns onekligen att Stockholm inte ska anses vara modernt. Den tanken fanns redan på 1960-talet när city byggdes och även tidigare än så. Den tycks dessutom fortfarande spöka hos dagens planerare, rädslan att staden ska bli ett "museum". Oavsett anledning kommer det med skyskrapor att bli en ny värdering i stadsbilden. Kyrktornen kommer inte längre att vara högst utan kommer att konkurreras ut av skyskrapor. Dessa skyskrapor kommer, till skillnad från de våningspåbyggda bostadshusen, troligen att vara kontors- och hotellkomplex om man ser till den nutida utvecklingen. Det som kommer att markera Stockholm

kommer med andra ord att vara av kommersiell grund. En hänvisning till var vår tids vikt ligger, inte i religionen utan i ekonomin och marknaden.

De stora städerna i världen har ofta höghus och skyskrapor. Det har de gemensamt, men det gör dem alla också mycket lika. Vill vi verkligen att Stockholm ska bli en i raden av alla storstäder? Kanske fokuseras det så mycket på att försöka skapa en stad som är modern och utstickande att vi glömmer bort de värdena Stockholm faktiskt har, ett av dem att vi faktiskt inte har några skyskrapor. Kan det inte vara så att det är det som gör Stockholm så populärt som turistmål, att det här inte är precis som i alla andra storstäder?

Att husen dock blir allt högre är en utveckling som är svår att kämpa emot, desto viktigare är då att vi förstår hur detta kan komma att påverka Stockholm. När de nya husen utformas måste deras form passa in i Stockholmssiluett. Accentbyggnader bör byggas där staden stadsbild klarar av det, man bör förstärka det naturligt kulliga Stockholmslandskapet för att behålla vår kända stadsbild. Förstaden däremot har helt andra förutsättningar och här kan en högre höjd komma till utan att skada stadssiluetten. Där är dessutom markvärdet lägre, än så länge, och där kan en höjd komma till utan att nödvändigtvis förtätning sker. Närförorterna kan dessutom behöva mer markerande arkitektur för att marknadsföra sig gentemot stenstadens välkända ansikte.

4.2 Lösningar för en hållbar stad?

Problemet kvarstår likväl att det behövs fler bostäder i innerstaden, efterfrågan är idag stor och den kommer endast att öka. Att bygga en uthållig stad, men ändå besvara denna efterfrågan är för oss arkitekter och planerare det stora problemet. Det första steget mot en lösning är att våga ta diskussionen. Ta stora arkitekturprojekt såsom stadsbiblioteket, dessa är viktiga och bör få fokus i debatten, men Stockholms höjnutveckling är det också och frågan får inte hamna i skymundan. Staden kommer att behöva, förtätas med det bostadstryck som finns. Den måste dock förtätas på ett positivt sätt. De höga husen får aldrig komma i första hand, utan måste passas in i den övriga staden. De måste byggas där gatubredderna fortfarande klarar av att bibehålla ett levande gatuliv och där det finns tillräckligt med offentliga ytor för det ökade befolkningstrycken. För att de ska byggas på platser där miljön klarar av det måste en övergripande planering göras, en planering av Stockholms nya höjd.

Uthållig samhällsbyggnad är svårt, det finns många aspekter att ta hänsyn till och i många fall motsäger de oturligt nog varandra. Det måste dock finnas en medvetenhet för alla aspekter så att de alla kan planeras tillsammans. Staden består inte bara av hus, utan av ofantligt många komponenter som ska fungera tillsammans. Så länge man planerar förtätning på höjden samtidigt som man exempelvis gör underhållsplaner för grönområden och planerar nya kollektivtrafiklinjer så är de höga husen inte ett hot. Vi får bara aldrig blunda för den nya höjden, för staden kryper sakta uppåt oavsett om vi vill eller inte. Vi måste bara se till att planera för den.

4.3 Metod

Mitt val att främst göra en litteraturstudie kring frågeställningarna och komplettera denna med samtal tycker jag efter genomgången arbete har varit givande. En svårighet har funnits i att finna lämplig litteratur då inte mycket är skrivet om detta ämne, som är ett förhållandevis nytt fenomen i Sverige. Den litteratur jag funnit som diskuterat frågan har inte varit helt uppdaterad och om de senaste tio årens utveckling är mycket lite skrivet. Artiklarna jag valde att ha som underlag pekar dock på en debatt i stadsplanerandet idag och var till stor hjälp för att se vilken medvetenhet som finns hos politiker och planerare och hur man idag ser på frågor som exempelvis stadens siluett. För att ytterligare få en fördjupad uppfattning för detta hade fler samtal inom ämnet kunna skänka ytterligare förståelse. Artikelunderlaget som hittats har ju den svagheten att man endast sett de diskussioner som media ansett vara allmänt intressant att ta upp. Ämnet diskuteras säkerligen i större omfattning men utan dokumentation. Med tanke på arbetets längd har underlaget likväl varit tillfredställande. När det gäller det främsta, det uthålliga samhällsbyggandet och hur det påverkas, har litteraturen gett en god förståelse. Ämnet är mycket brett, men jag tycker att jag inom den avgränsning som gjordes funnit ett gott underlag, som har kunnat ge svar på frågorna arbetet avsåg sig undersöka.

4.4 Min arbetsprocess

Detta arbete har varit en spännande resa då jag har fått undersöka en utveckling jag som boende i staden uppmärksammat. Det var till en början svårt att överblicka arbetets bredd och det är möjligt att ytterligare val av avgränsningar kring ämnet hade gett mig en bättre studie. Arbetet har två inriktningar, en om den uthålliga staden med fokus på bostadshus och en om de ökande kontorsskyskraporna och deras påverkan på Stockholms siluett och stadsbild. En snävare inriktning hade här kunnat göras, men den uthålliga staden har ändå alltid varit det primära syftet. Jag nu fått en större förståelse för den övergripande utvecklingen i Stockholm och kunnat se den i en helhet.

Det har varit väldigt roligt att söka information då staden för många är viktig och det finns mycket skrivet om den. Jag har därmed även lärt mig vikten av att välja ut relevant litteratur och den tid detta faktiskt kräver. Jag blev dock förvånad över att Stockholms höjnutveckling inte är mer omskriven och att det skrivits så lite om stadens historia de senaste tio åren. Jag tycker ändå jag fann givande information och jag känner mig nöjd med att kunna besvara mina frågeställningar.

Arbetet fick en större vändning mot hållbar utveckling än vad som från början var tänkt, men detta visar kanske snarare på att jag innan inte var medveten om hur mycket detta påverkades vid en ökad höjd av staden. Nya insikter har fått och jag hoppas att mitt arbete kan skänka andra den förståelsen för en stadens komplexitet jag själv fått.

Referenser

Tryckta källor

Andersson, Roland (1999). *Attractive cities*. Västerås: Graphium Västra aros

Berg, Per (2010) Frameworks for community development. Berg, Per (red.) (2010) *Timeless cityland – An interdisciplinary approach to building the sustainable human habitat*.

Boverket. (2007) *Bostadsnära natur - inspiration & Vägledning*, Karlskrona: Davidsons Tryckeri AB

Emelie Eriksson & Kristina Franzén. Stadens kyrkliga siluett. Kempff Östlind, Margareta. (red) (2004) *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 46: Det sociala rummet*. Uppsala: Almqvist&Wiksell

Hall, Thomas (1999) *Huvudstad i omvandling: Stockholms planering och utbyggnad under 700 år*. Finland, Jyväskylä: Gummerus Printing

Johansson, Bengt (1997). *Den stora stadsomvandlingen – erfarenheter från ett kulturmord*. Stockholm: Norstedts tryckeri AB

Lynch, K (1960) *The image of the city*. USA: The MIT Press

Ramberg, Klas (2005). Stadsplanering och stadsliv I: Forsberg. Gunnel. (red.)(2005) *Planeringens utmaningar och tillämpningar*. Kristianstad: Kristianstads boktryckeri AB. ss. 165-175.

Rådberg, Johan (1988). *Doktrin och täthet i svenskt stadsbyggande 1875-1975*. Diss. Kungliga tekniska högskolan. Stockholm: Spångbergs tryckeri AB

Sandberg, Anders (1988). *Landskapet i staden, Utblick landskap*, nr 2/88. ss. 28-33.

Stahre, Ulf (2007). *Den globala staden: Stockholms nutida stadsomvandling och sociala rörelser*. Stockholm: Bokförlaget Atlas

Söderqvist, Lisbeth (2005). Att läsa staden I: Forsberg. G. (red.)(2005) *Planeringens utmaningar och tillämpningar*. Kristianstad: Kristianstads boktryckeri AB. ss. 92-108.

Thompson, Ian (1999) *Ecology Community and Delight*. Storbritannien, Cornwall: TJI Digital

Westerlund Bjurström, Kerstin. Den främsta sevärdheten – Stockholms stadsbild (2008) I: Sörenson, U. (red)(2008) *Stockholm Turiststaden*. Slovenien: Korotan

Elektroniska källor

Dagens nyheter (2006) (elektronisk) Tillgänglig:
<http://www.dn.se/sthlm/stockholm-kan-fa-sveriges-hogsta-hus-1.563011>
(20100512)

Dagens nyheter (2007) (elektronisk) Tillgänglig:
<http://www.dn.se/sthlm/nu-ar-det-okej-att-bygga-hogt-igen-1.450210>
(20100512)

Emporis (2010). Söder torn (elektronisk)
Tillgänglig:
<http://www.emporis.com/application/?nav=building&lng=3&id=soedertorn-stockholm-sweden> (20100512)

Kungstornen (u å). Kungstornen (elektronisk)
Tillgänglig: <http://www.kungstornen.se/om.asp> (20100512)

Svenska Dagbladet (2010) (Elektronisk) Tillgänglig:
http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/tors-torn-forstor-stockholms-stadsbild_4337013.svd
(20100512)

Sveriges arkitekter (2005) (elektronisk) Tillgänglig:
<http://www.arkitekt.se/arkitekten/0510> (20100512)

Värmlands brandhistoriska klubb (u å). 1931 Byggstadga (elektronisk)
Tillgänglig:
http://www.brandhistoriska.org/bygglagar/1931_SFS_364_byggstadga.pdf
f (20100512)

Muntliga källor

Per Berg, professor i uthållig samhällsbyggnad, Sveriges
Lantbruksuniversitet. Samtal 24.4. 2010